

Objavljeno 2002. godine u časopisu Napredak 143(4): 452-461

Amir Hodžić, Centar za edukaciju i savjetovanje žena, Zagreb

Aleksandar Štulhofer, Filozofski fakultet u Zagrebu

SEKSUALNA EDUKACIJA U ŠKOLI: INOZEMNA ISKUSTVA

Sažetak: Rad donosi pregled i analizu povijesti i suvremene prakse seksualne edukacije u svijetu. Autori opisuju povijesni razvoj seksualne edukacije obrađujući, politički najzanimljiviji, slučaj SAD. Uvodeći u razmatranje europska iskustva (Švedska, Nizozemska, Engleska i Rusija), u drugome se dijelu rada prikazuju paradigmatička iskustava uvođenja i provođenja programa seksualne edukacije u školi.

Ključne riječi: *Seksualna edukacija, škole, seksualnost adolescenata, Hrvatska*

School-Based Sex Education: What About Croatia?

Summary: Authors present a short history of sex education describing the most controversial and the most politically complex case study, the one of the US. Based on additional four European case studies (Russia, England, the Netherlands, and Sweden), the paper outlines paradigmatic experiences and contemporary social practices of implementing school-based sexuality education.

Key words: *Sex education, schools, adolescent sexuality, Croatia*

Pisanje i razmišljanje o seksualnoj edukaciji podrazumijeva širu društvenu, moralnu, religijsku i političku analizu, te uključuje kretanja kroz različite znanstvene diskurse (pedagogija, sociologija, seksologija, filozofija, povijest, etika, medicina). Ovakvi analitički zahtjevi prvenstveno su određeni pozicijom koju seksualnost zauzima u društveno-simboličkom univerzumu Zapada. Osiguravajući filozofijsku vezu između prirodnog i društvenog, i političku vezu između društva i individue, značenja, vrijednosti i norme seksualnosti u velikoj mjeri oblikuju društveni, politički, pa i gospodarski karakter pojedine kulture.

U pozadini dominantne ideologije/fikcije seksualnosti na Zapadu susrećemo kršćanska uvjerenja o *prvom grijehu*, o seksualnosti kao *moralnoj slabosti*, *tamnoj strani* ljudske prirode koju treba kontrolirati. Na takvim idejnim osnovama, i u odnosu prema *prirodnom* ili prema onome što se smatra *prirodnim*, učvršćivale su se historijske pozicije simboličke moći

tradicionalnih seksualnih naracija. Seksualnost je u ovom slučaju definirana kao reproduktivna i regulirana kroz društveno-seksualne konstrukcije/institucije patrijarhalne obitelji, heteroseksualnog braka i monogamije.

S druge strane, kulturalne različitosti i povijesne promjene vrijednosnih i normativnih okvira (od grijeha do fizičkog užitka, od reprodukcije do osjećaja intimnosti, od *perverzije* do alternativnog životnog stila), otkrivaju seksualnost kao raznovrstan, prilagodljiv i neprestano mijenjajući sustav značenja, znanja i praksi. Ideološko suprotstavljanje permisivnosti i liberalnog pluralizma s tradicionalnim, kršćanskim, moralnim svjetonazorom iscrtava mapu suvremenih zapadnih shvaćanja seksualnosti (McKay, 1999.).

Seksualna edukacija (SE) u školi, kao sustavan proces seksualne socijalizacije mladih, ima važnu ulogu u promjeni ili reprodukciji vrijednosti, pravila i normi koje organiziraju seksualnost u danj zajednici, a kroz to i u strukturiranju širih društvenih odnosa. Tako su i pitanja ciljeva, sadržaja i metodike - kao, dakako, i pitanje samog uvođenja programa SE u školski sustav - često kontroverzna i mjesto sukoba različitih interesnih grupa i/ili ideoloških perspektiva (Meredith, 1989.). Na primjer, politička kampanja protiv SE u školi, provedena šestdesetih i sedamdesetih u Sjevernoj Americi od strane *New Right* koalicije, jasno je izražavala restriktivni ideološki pristup seksualnosti (Cassell, 1983.). Takve konzervativne ideološke pozicije i dalje su vidljive u programima SE u cijelosti temeljenim na ideji apstinencije.

Dok velika većina suvremenih radova analizira SE u školi kao praksu, baveći se implikacijama ili efektima ovog ili onog (implementiranog) programa, naš je rad smješten "na početak" i valja ga čitati kao znanstveni *plaidoyer* i grubi nacrt postupka uključivanja SE u školski program RH. Zamisao teksta je stvoriti referentni okvir za daljnje osmišljavanje programa sustavnog pružanja podrške mladima u razumijevanju seksualnosti. Sadržajno, nakon pregleda povijesnog razvoja SE u školi (uzimajući za primjer slučaj SAD), slijedi sažeti prikaz nekih suvremenih međunarodnih iskustava te rasprava o rezultatima evaluacijskih analiza. Posljednje poglavlje ima za namjeru naznačiti osnovne smjernice budućih provedbenih inicijativa i pridonijeti, toliko potrebnoj, javnoj raspravi o temeljnim načelima i ciljevima SE u hrvatskim školama.

1. Kratka povijest SE: slučaj SAD¹

Ovaj povijesni pregled za svoju polaznu točku uzima proces prenošenja znanja o seksualnim činjenicama kao prvotno značenje SE, pri čemu putokaze za analizu predstavljaju društveno-historijski okviri stvaranja i legitimacije tog istog, *činjeničnog*, znanja o seksualnosti. Dok je u antičko doba i u Srednjem vijeku dostupno znanje o seksualnosti sačinjavala šarolika kombinacija činjenica i nagađanja, religijskih uvjerenja, mitova i praznovjerja, značajne promjene u odnosima između društvenih kategorija znanja i seksualnosti nastaju u doba prosvjetiteljstva, osobito s razvojem znanstvenih praksi biologije, medicine i prava. Ove navedene diskurzivne discipline, kroz procese interpretacije i klasifikacije, organiziraju i ozakonjuju određene ideje, značenja i prakse seksualnosti kao normativne sustave znanstvenih *istina* (npr. "normalna", heteroseksualna, genitalna, reproduktivna seksualnost). Drugim riječima, *istina* o seksualnosti izgrađuje se kao povezani sustav znanja i moći.

Zahvaljujući znanstvenom legitimitetu i organizaciji stvorenog znanja, prostor seksualnih normi mijenja karakter. Riječ je o prijelazu s moralnog prosuđivanja i odgovarajućih zabrana unutar kršćanskog kodeksa na sekularne mehanizme normiranja i regulacije koji slijede potrebe ranog kapitalizma. Nova moralna edukacija, izgrađena i oblikovana na medicinskom modelu kontrole, uglavnom je usredotočena na zagovaranje suzdržavanja od nereproduktivne seksualnosti te društvenu kontrolu *devijantnih* oblika seksualnosti. Krajem XIX stoljeća takav se vrijednosni sustav temelji na prihvaćenim *znanstvenim* teorijama, kao što je na primjer "teorija sjemena" /*seminal theory*/ koja, u kontekstu regulacije muške seksualnosti (ugrožene masturbacijom i izvan bračnim seksualnim odnosima), gubitak kreativnosti i nerazvijenost sekundarnih spolnih obilježja pripisuje prekomjernom izlučivanju sperme (Penland, 1981.).

Potiskivanje i kontrola seksualne želje, tabuiziranje adolescentske seksualnosti te postojanje dvostrukog rodnog standarda² glavne su značajke viktorijanskog doba, koje u najvećoj mjeri određuju karakter i ciljeve prvih programa seksualne edukacije (riječ je o američkim inicijativama, usp. Rury, 1992.). Na prijelazu stoljeća, širenje ideje da bi užitak mogao biti dovoljan razlog za seksualni kontakt stvara napukline u dominantnoj moralnoj paradigmi i

---

¹ Razlog za izdvajanje američkog slučaja jest dvojak. Uz pitanje SE u SAD su vezane ne samo najranije već i, do danas, ideološki najraznorodnije i najintenzivnije rasprave. Dakako, društveno-povijesne okolnosti i ideološko-političke nesuglasice i rasprave oko SE u SAD zrcale se i u mnogim europskim pokušajima i provedbama školske SE. Njihove su, pak, specifičnosti opisane su u narednom poglavlju.

dovodi do promjena u načinu na koji javnost percipira seksualnost. Održati postojeći vrijednosni sustav suzdržavanja i samokontrole prešućujući (u javnosti) ljudsku seksualnost prestaje biti moguće. Istovremeno, zabrinjavajuće širenje spolno prenosivih infekcija (tzv. *veneričnih bolesti*) - potaknuto eksplozijom urbane prostitucije u devetnaestom stoljeću - zahtijeva nove mehanizme kontrole i prevencije. Polazeći od pretpostavke da je podrijetlo spolnih bolesti društveno (*kazna* za nedopuštenu, nereproduktivnu, seksualnost i promiskuitet), liječnici, a kasnije i razni moralni reformatori, započinju s prvim edukacijskim kampanjama koje ističu seksualnu apstinenciju kao najbolji način zaštite i sprečavanja širenja sifilisa i ostalih *društvenih bolesti*.

Počeci su seksualne edukacije (SE), dakle, označeni preklapanjem medicinskog i moralnog diskursa vezanog uz seksualnost, vidljivim kako u samim programima tako i ciljevima udruga koje ih pokreću (Američko društvo za zdravstvenu i moralnu zaštitu *American Society of Sanitary and Moral Prophylaxis*/ i Američko udruženje za društvenu higijenu *American Social Hygiene Association*/; Kirkendall, 1981.; Penland, 1981.). Ukratko, početkom XX. stoljeća pojavljuju se prvi programi SE, usredotočeni na opasnosti i negativne posljedice seksualne aktivnosti. Provode se pretežno izvan školskog programa, a sadržajno obuhvaćaju prenošenje informacija o anatomiji i reprodukciji, naglašavajući moralne i tjelesne *opasnosti* nedopuštenih seksualnih radnji. SE tog vremena nastoji ukloniti *poroke* boreći se protiv *neznanja*. U ovom ranom razdoblju, metodologija prenošenja znanja sastojala se od iznošenja činjenica i predavanja, uz vrlo ograničenu uporabu tiskanih edukacijskih materijala. Vizualni su materijali, tekst i osobito slika, smatrani "uzbuđujućim" ili čak opscenim te stoga moralno neprikladnim za obrazovni proces - odražavajući tako viktorijanske restrikcije tjelesnosti i seksualnosti u javnom diskursu.

Viktorijanski je *dvostruki standard* u rodnom strukturiranju seksualnosti prisutan i u počecima SE. Te prve instrukcije o seksualnoj fiziologiji i higijeni organiziraju se isključivo za dječake, s ciljem usmjeravanja *snažnih* muških seksualnih nagona. U skladu s političkom ekonomijom heteroseksualnosti i održavanjem postojećih odnosa moći, ženska seksualnost se negira, ona naprosto ne postoji izvan reproduktivnog okvira.. Na federalnoj razini³, rezolucija Nacionalnog obrazovnog udruženja *National Education Association*/ iz 1914. pruža dobar uvid u svrhu rane SE, ali i određuje neka ključna mjesta društvenih rasprava (pitanje etičkih aspekata i

² Pod *rodom* podrazumijevamo društveno iskazivanje i kulturne interpretacije spolnih (bioloških) obilježja.

³ Za razumijevanje pozicije i utjecaja strukture vlasti na razvoj programa SE u SAD nužno je analizirati i lokalnu i državnu i federalnu razinu.

pitanje kvalificiranosti edukatora) u vremenima koja slijede: "/S/eksualnu higijenu u javnim školama trebaju voditi znanstveno osposobljene i pedagoškiiskusne osobe koje osiguravaju pouzdano moralno gledište" (prema Kirkendall, 1981.:4).

U razdoblju između dva Svjetska rata, postepeno raste odobravanje i podrška javnosti programima SE. Američko udruženje školskih upravitelja */American Association of School Administrators/* i nacionalna Služba javnog zdravstva */U.S. Public Health Service/* u svojim se publikacijama iz 1938. i 1940. godine otvoreno zalažu za uključivanje SE u školske programe (Penland, 1981.). Promjene su se dogodile i u odnosu prema sadržaju i metodama prenošenog znanja, a naizgled i prema osnovnim principima i ciljevima SE. Represivne okvire s početka stoljeća zamjenjuje "program utemeljen na prirodnim odnosima među spolovima, čiji se vrhunac ostvaruje u obiteljskom životu" (prema Kirkendall, 1981.:5). Svrha SE više nije obeshrabrivanje seksualnih želja i aktivnosti, već "pomoć i priprema za dugoročno seksualno prilagođavanje pojedinca" (*Youth Education Today /1938/*, prema Penland, 1981.:307).

U samoj nastavnoj praksi, interpretacije tako postavljenih temeljnih ciljeva i načela, pojam *zdrave* i *normalne* seksualnost još uvijek čvrsto vezuju uz brak i obiteljski život. Tako se SE, kao dio *društvene higijene*, uglavnom bavi pitanjima obiteljskog života, bračne problematike, reprodukcije i spolno prenosivih bolesti. Makar se u novom pristupu SE naglašava dimenzija osobnog razvoja i razvoja intimnih veza, teme tjelesnog užitka (masturbacija, peting i sl.) i dalje se izbjegavaju ili prokazuju kao grijesne.⁴ I u ovom razdoblju, *ex cathedra* predavanje ostaje dominantan oblik obrazovanja, ali sve češće upotpunjen tiskanim materijalima, diskusijama, te obrazovnim filmovima o spolno prenosivim bolestima i reproduktivnim procesima. Premda su sada i djevojke uključene u program, nastava se izvodi za svaki spol odvojeno. Na taj način, sve do početka 1960-tih, SE priprema polaznike za bračni i obiteljski život, upozoravajući ih istodobno na sveprisutne rizike spolnih bolesti i adolescentskih trudnoća.

Sljedeća desetljeća obilježena su jačanjem permisivnih i liberalnih shvaćanja, neodvojivih od tzv. seksualne revolucije (McLaren, 1999.: IX), najizraženih u osnivanju (1964.) i aktivnostima Odbora za seksualno informiranje i edukaciju */Sex Information and Education Council of the United States (SIECUS)/*, te prihvaćanju nove koncepcije - modela *razjašnjavanja vrijednosti* - koja individualno promišljanje i donošenje odluka vezanih uz etička pitanja

⁴ Riječima katoličkog teologa koji tumači noćne polucije: "/P/remda, kada se probudiš, ne možeš izbjeći osjećaju užitka, ne smiješ mu se prepuštiti... probaj misliti na nešto drugo, zaboravi što se dogodilo, izmoli *Zdravo Marijo*, te se okreni na drugu stranu i spavaj" (prema Kirkendall, 1981.:6).

seksualnosti smatra imperativom (Kirkendall, 1981.; McKay, 1999.). No, promjene odnosa moći nailaze na žestoki otpor koji se manifestira u raznim političkim kampanjama i *križarskim ratovima* protiv SE u školama, naročito intenzivnima u razdobljima 1968.-1969. i 1979.-1981. (Cassell, 1983.; Kirkendall, 1981.; McKay, 1999.).

Tijekom osamdesetih, kada većina američkih država provodi ili razmatra SE u školama, reagirajući na epidemiju HIV/AIDS-a i konsenzus oko potrebe prevencije edukacijom, konzervativne političke i religijske grupe mijenjaju strategiju borbe protiv "pošasti seksualne edukacije". Koalicija *Nove desnice* sada formalno odobrava provođenje SE u školama, ali isključivo takvih programa koji propagiraju apstinenciju kao jedini izbor. Ponovno snaženje tradicionalističkih otpora SE primjetno je i u službenoj politici američkih vlada, od Odluke o adolescentskom obiteljskom životu (1981.), koja nalaže poučavanje apstinencije u svrhu prevencije adolescentskih trudnoća, do Zakona o privremenoj pomoći obiteljima s niskim materijalnim standardom (1996.) koji, u razdoblju od pet godina, nudi 440 milijuna dolara federalne pomoći programima SE koji se temelje na apstinenciji (Barthallow Koch, 1999.; ***, 1999a.; ***, 1999b.; McKay, 1999.).

2. Seksualna edukacija danas: pet studija slučaja

Ovo poglavlje, u kojem se uz američko prikazuje i nekoliko europskih studija slučaja ((Nizozemska, Engleska, Rusija i Švedska)⁵ ima za cilj prikazati nekoliko paradigmatičkih iskustava uvođenja i/ili provođenja programa SE u školi. Uz SAD, ovdje raspravljamo i niz europskih studija slučaja) kako bismo u osnovnim crtama predočili položaj i specifičnosti SE za svaku od navedenih zemalja, kao i odgovarajući kontekst društvene podrške ili suprotstavljanja, te ulogu institucija vlasti u stvaranju relevantnih zakona vezanih uz SE u školama.

2.1. SAD

U slučaju SAD, recentna istraživanja pokazuju da se SE u nekom obliku provodi u velikoj većini (95%) srednjih škola (***, 1999a.). Programi SE u školama zakonski su regulirani na nivou

---

⁵ Slučajevi su odabrani prema nekoliko kriterija: dužini tradicije (Švedska), raznovrsnosti (SAD) i djelotvornosti programa (Nizozemska), te intenzitetu političkih debata vezanih uz SE (Engleska i Rusija).

pojedinih saveznih država, ali značajan broj odluka o sadržaju i pristupu SE donosi se i na lokalnom */district/* školskom nivou. Premda su ove lokalne različitosti prisutne, kako u zakonskim regulativama, tako i u sadržajima programa SE pojedinih školskih okruga, dva dominantna pristupa SE u SAD krajem dvadesetog stoljeća, mogu se opisati kao:

1. Sustavna */comprehensive/* SE, koja polazi od pretpostavke da mladim ljudima treba pomoći da mogu donijeti samostalne i odgovorne odluke vezane uz vlastitu seksualnost. Drugim riječima, onima koji žele pričekati sa stupanjem u seksualne odnose treba pomoći da se odupru različitim pritiscima, a onima koji su već seksualno aktivni da se što bolje zaštite od rizika;
2. Apstinencijski programi */abstinence-only/* SE, čija je temeljna poruka da bi mladi ljudi trebali odgoditi seksualnu aktivnost do ostvarenja trajne (bračne) veze, jer je to jedini način očuvanja fizičkog i moralnog zdravlja.

Te dvije različite edukacijske strategije smanjivanja seksualnih rizika u velikoj su mjeri usmjerene političkim pozicijama moći, a od devedesetih godina i sve većim utjecajem federalnih struktura vlasti. Iako rezultati jednog od posljednjih istraživanja javnog mišljenja pokazuju da samo 18 % roditelja daje podršku isključivo apstinencijskim programima, politika američke vlade u prošlom desetljeću otvoreno je zagovarala provođenje upravo takvih programa, osiguravajući, već navedenim zakonom iz 1996. godine, blizu 500 milijuna dolara pomoći tijekom petogodišnjeg razdoblja (Berne & Huberman, 1999.; ***, 1999a.; ***, 1999b.). Unatoč sadržajnim ograničenjima i nedostatku analiza djelotvornosti apstinencijskih programa, svih pedeset američkih saveznih država prihvatilo je federalnu pomoć. S druge strane, rezultati nekih recentnih istraživanja pokazuju da je polovina američkih adolescenata (mlađih od 18 godina) seksualno aktivna i izložena mogućim seksualnim rizicima i da su tim adolescentima potrebne točne informacije kako bi smanjili rizike (Berne & Huberman, 1999.; ***, 1999a.). Također, makar stručnjaci i istraživačice ukazuju da je za širenje SPB i HIV infekcije i za veliki broj neželjenih trudnoća odgovoran i manjak sustavne SE (SSE), uz izostavljanje informacija o kondomima i kontracepciji iz apstinencijskih programa, vlada donosi *Nacionalnu strategiju za sprečavanje adolescentske trudnoće* (1997.) koja povećava sredstva (sic!) namijenjena programima koji promoviraju pristup apstinencije-do-braka (Mayer, 1997.).

Mogućnost promjene političkih smjernica koje uvelike određuju status i karakter SE u američkim školama nazire su u izvještaju koji je *Surgeon General*⁶ David Satcher, predočio medijima u lipnju 2001. U izvještaju, naslovljenom *Zahtjev za promocijom seksualnog zdravlja i odgovornog ponašanja*, navodi se i potreba za SE koja će uz savjetovanje o apstinenciji do ostvarivanja *odane, trajne i uzajamno monogamne veze*, također osiguravati i *svjesnost o najučinkovitijoj zaštiti od SPB i neželjene trudnoće za one koje su već seksualno aktivne*⁷. Osim isticanja važnosti znanstvene utemeljenosti poučavanja adolescenata o načinima sprječavanja neželjene trudnoće i SPB, jedna od preporuka izvještaja odnosi se i na potrebu za dodatnim evaluacijskim istraživanjima djelotvornosti apstinencijskih programa o kojima se *Surgeon General* izjašnjava s oprezom, označavajući dosadašnje odluke o SE *političkim*. S druge strane, zagovarači takve SE koja prenosi poruku da je *bračna veza najbolja zaštita od SPB i neželjenih trudnoća*, ocijenili su ovaj izvještaj kao *liberalnu ideologiju prerusenu u znanost*⁸, nastavljajući tako polarizaciju društvene debate i odgađajući donošenje političkog konsenzusa o ulozi i ciljevima SE u SAD.

2.2. Rusija

Kao i kod taktika suprotstavljanja programima SSE u SAD, tako se i u slučaju Rusije *anti-SE* kampanje temelje na ideologiziranoj interpretaciji svrhe, ciljeva i sadržaja programa SE. Do sredine osamdesetih godina, jedini oblik SE u školi bio je program *medicinske seksologije*, što je značilo strogo ograničavanje poučavanja o seksualnosti unutar okvira biologije, anatomije i fiziologije. Pokušaj uvođenja školskog programa pod nazivom *Moral i psihologija obiteljskog života*⁹ (1987.), nije imao niti potrebnu društveno-političku podršku, ni dovoljno motivirane i kvalificirane edukatore¹⁰ (Popova, 1996.).

Godine 1996. zbiva se naredni pokušaj uvođenja nacionalnog programa financijski podržanog od strane UNESCO-a i sastavljenog na osnovu nizozemskih iskustava.¹¹ Inicijativa je, zahvaljujući zajedničkom djelovanju pravoslavnih crkvenih struktura, Ruske komunističke

⁶ *Surgeon General* je funkcija koja predstavlja liječničku organizaciju na federalnoj razini.

⁷ < <http://www.surgeongeneral.gov/library/sexualhealth/call.htm> >

⁸ < <http://report.kff.org/archive/repro/2001/6/kr010629.1.htm> >

⁹ Taj je program, čiji je cilj bio *pomoći mladim ljudima da osvijeste (...) ženske i muške uloge* kroz obradu tema kao što su trudnoća, brak, obitelj i majčinstvo, u praksi je predstavljao vrlo tradicionalni program rodne socijalizacije (Atwood, 1996.).

¹⁰ Samo 12 % nastavnika se osjećalo spremnim za takav zadatak (Kon, 2000.).

stranke i agresivnih *pro-life* aktivista, doživjela potpuni poraz. Projekt eksperimentalnog uvođenja SE već je na početku bio označen kao *zapadna ideološka zavjera protiv ruske djece*, otkrivajući tako i nacionalističko ksenofobični karakter anti-SE kampanje. Napadi su bili podržani iznošenjem pseudoznanstvenih podataka¹² sa ciljem prikazivanja SE kao *izvora svih poročnih i iskrivljenih zapadnih životnih stilova*. Također, utjecajno svećenstvo je tumačilo nepostojanje potrebe za SE činjenicom da je i do 80% sakramenata ispovijedi posvećeno pitanjima seksualnosti. Te su akcije, podržane i od strane *Ruske obrazovne akademije*, na kraju rezultirale zaustavljanjem UNESCO projekta i pojačanim preprekama sličnim inicijativama, koliko god fragmentarne bile, čak i na lokalnoj razini (Kon, 2000.).

2.3. Engleska

Tradicija lokalnih i dobrovoljnih inicijativa i intervencija s jedne, a nedostatak jedinstvenog nacionalnog programa te političke i praktične koordinacije s druge strane, karakteriziraju povijesni razvoj SE u Engleskoj. U periodu do II. Svjetskog rata programi SE, razvijani i provedeni od strane lokalnih obrazovnih struktura, odvijali su se unutar okvira *društvene higijene*, a bavili su se pretežno pitanjima SPB i osobne moralnosti. Nakon rata, potreba za društvenom kohezijom usmjerava ciljeve i sadržaje SE prema temama vezanim uz razvoj i očuvanje obiteljskih vrijednosti. Sljedeću fazu u razvoju SE obilježava preventivan pristup, orijentiran na informacije o reproduktivnim procesima, a tijekom sedamdesetih godina u sadržaj programa SE uključuju se i pitanja odgovornosti i osobnog razvoja.

U narednom periodu, za vrijeme vlade Margaret Thatcher, učvršćivanje konzervativne koalicije vidljivo je i u politizaciji pitanja SE u školi. Uzajamno djelovanje *moralnih lobija* i struktura vlasti dovodi do *Zakona o obrazovanju* iz 1986. godina, prema kojem odluke o provođenju SE donose školski ravnatelji, ali uz uvjete savjetovanja s roditeljima i poučavanja koje ne izlazi iz moralnog okvira vrijednosti obiteljskog, to jest stabilnog bračnog života (Thomson, 1994.). Primjena ovako propisanih moralnih smjernica u obrazovnoj praksi značila je otežano poučavanje *kontroverznih* tema kao što je homoseksualnost.

¹¹ U oblikovanju programa sudjelovali su ruski i nizozemski eksperti, pri čemu je zadatak prvih poglavito bio prilagoditi inozemna iskustva domaćoj stvarnosti i specifičnim uvjetima.

¹² Npr. da u Engleskoj dječaci počinju masturbirati sa 9 godina, a da su sa navršениh 11 već potpuno impotentni (Kon, 2000.).

Uvođenje *Nacionalnog kurikuluma* (1988.), prema kojem je obvezatno uključivanje nekih tema SE (reproduktivni procesi, SPB, HIV/AIDS) u program nastave biologije, reakcija je vlade na, tada već općepriznatu, prijetnju epidemije HIV/AIDS-a. Nakon što je program HIV/AIDS edukacije uveden 1991. godine kao obavezan i za uzrast od 11 do 14 godina, slijedeće godine Ministarstvo obrazovanja objavljuje dokument koji smjernice edukacijske politike *duhovnog i moralnog razvoja* još rigoroznije smješta unutar okvira izraženo religijskog karaktera (Thomson, 1994.). Uz jačanje religijske moralnosti, ponovno je uslijedila i zajednička kampanja političkih i interesnih skupina istih moralnih gledišta za priznavanjem roditeljskog prava za izuzimanje svoje djece iz nastave SE.

Taj je zahtjev ostvaren kao dio *Zakona o obrazovanju* iz 1993. godine, prema kojem SE postaje obavezan i zaseban predmet srednjoškolskog obrazovanja u Engleskoj, ali je sadržajno osiromašena za sve ne-biološke aspekte seksualnosti (uključujući poduku o kontracepciji, SPB, i HIV/AIDS-u). Također, roditeljima je zajamčena mogućnost izuzimanja svoje djece iz programa SE. Odluke o nastavnim sredstvima i pristupu SE i dalje donose ravnatelji pojedinih škola, ali sukladno naznačenim vladinim uputama o moralnom razvoju, te nakon dogovora sa roditeljima (Thomson, 1994.). Izgleda da, kao i u slučajevima SAD-a i Rusije, i u engleskom primjeru koncepcija i program SE više ovisi o moralnim i političkim pritiscima, nego o znanstveno utvrđenim edukacijskim potrebama adolescenata.

2.4. Nizozemska

Znanstveno ispitani model intervencije temeljno je obilježje suvremenih nizozemskih programa školske SE, čiji se razvoj može podijeliti u tri faze. U prvoj, koja traje do sredine osamdesetih godina, dominantni pristup SE temelji se na pretpostavci da će povećanje informiranosti o HIV/AIDS-u rezultirati smanjivanjem rizičnog seksualnog ponašanja, pa se programi temelje na koncepciji prenošenja znanja. U sljedećem razdoblju, plan i program SE usmjerava se i na razjašnjavanje vrijednosti i stavova, te na stjecanje komunikacijskih vještina (pregovaranje i donošenje odluka). Nastavna sredstva i metode uključuju upotrebu obrazovnih video materijala i interaktivne oblike nastave (Schaalma et al., 1996.).

Od početka devedesetih godina, pojavljuju se programi koje obilježava sustavni razvojni pristup. Takav planski proces izrade programa SE podrazumijeva početno ispitivanje potreba i određivanje strategija intervencije upotrebom znanstvenih metoda, te daljnji razvoj i primjenu u

suradnji sa lokalnim školskim upravama i uz uključivanje samih korisnika. Izbor edukacijskih materijala i metoda poučavanja (naglasak je na interaktivnom pristupu i grupnim procesima) počiva na (empirijski) testiranim teorijskim modelima. U samoj nastavnoj praksi to znači razvijanje povjerenja, (dvosmjernu) komunikaciju i otvoreni razgovor, koji uključuje i *osjetljive* teme poput homoseksualnosti ili masturbacije. Važan element takve koncepcije SE je i kontinuirana evaluacija djelotvornosti uvedenih programa (Schaalma & Kok, 1995.).

Ukratko, većina suvremenih nizozemskih programa školske SE pragmatičnog je karaktera, razvijena na osnovi rezultata znanstvenih istraživanja, pri čemu je naglasak na osvješćivanju i osnaživanju individualnog izbora i odgovornosti. SE je integrirana u cjelokupni školski program, obavezna i prisutna na svim obrazovnim razinama. O izboru konkretnog programa odlučuje lokalna samouprava. Ovakav položaj SE omogućen je izuzetno podržavajućim društveno političkim okvirom, snažnom podrškom javnosti - koja se temelji na pozitivnim stavovima spram adolescentske seksualnosti - ali i podrškom kontinuiranih i djelotvornih nacionalnih medijskih kampanja usmjerenih na promidžbu sigurnog seksa i upotrebu kondoma (Schaalma et al., 1991.). Kombinacija kvalitetne i SSE u školi, te povjerljivost, dostupnost i financijska prihvatljivost centara za reproduktivno i seksualno zdravlje, vidljiva je u pozitivnim epidemiološkim činjenicama, uključujući mali broj adolescentskih trudnoća i abortusa, kao i visoku učestalost korištenja kontracepcijskih sredstava¹³.

2.5. Švedska

Kao i u Nizozemskoj, niti u Švedskoj nije bilo osjetnijeg utjecaja religijskog morala na razvoj školskih programa SE. Pozitivan društveni pristup seksualnosti vidljiv je u priznavanju prava adolescenata na seksualni užitak bez osjećaja srama, krivice ili straha, te na slobodan pristup informacijama o načinima sprječavanja SPB i neželjenih trudnoća. Već 1956. godine SE postaje dijelom švedskog obrazovnog sustava i to kao obavezan predmet koji pretežno obrađuje spolnu fiziologiju, proces reprodukcije i kontracepciju, s ciljem otklanjanja negativnih posljedice koje mogu nastati zbog nepoznavanja činjenica ili utjecaja društvenih predrasuda vezanih uz tijelo i seksualnost (Lennerhed, 1995.; Meredith, 1989.).¹⁴

¹³Prema podacima *Rutgers* fondacije, 85% mladih između 15 i 19 godina koristi kontracepciju prilikom prvog seksualnog odnosa. Broj adolescentskih trudnoća, na 1000 djevojaka, iznosi 10, a broj abortusa 4.

¹⁴Švedska je prva zemlja u kojoj je SE postala obavezan dio školskog sustava.

Tijekom narednih desetljeća, transparentnost i sustavnost razvojnih postupaka, te kontinuirana znanstvena razrada nacionalnog programa, 1977. godine je rezultirala jednim od najobuhvatnijih priručnika o provođenju SE u školi. Ta se opsežna knjiga sastojala od sljedeća tri dijela:

- Argumentacije temeljnih načela i ciljeva SE u skladu sa osnovnim društvenim vrijednostima ravnopravnosti, tolerancije i prava na osobni integritet;
- Detaljnih metodoloških smjernica koje uključuju i strategije poučavanja vrijednosno kontroverznih tema (npr. homoseksualnost, abortus itd.);
- Udžbenika za nastavnike, koju nudi relevantne informacije i činjenice o ljudskoj spolnosti.

Također, nastavne *instrukcije* su dobno prilagođene, uzimajući u obzir specifičnosti adolescentskih ljubavnih i seksualnih veza, kao i odgovarajući rječnik. Konceptijski, švedska verzija SE polazi od etičkog pluralizma, uvažavajući različitosti vrijednosnih sustava pojedinih etničkih i/ili religijskih manjina, ali uz zagovaranje prije navedenih temeljnih, odnosno *zajedničkih*, društvenih vrijednosti. U nastavnoj praksi to znači promicanje spolne/rodne ravnopravnosti, zalaganje za toleranciju prema različitim seksualnim izborima, te upozoravanje na problem seksualnog nasilja i zlostavljanja (Meredith, 1989.).

Učinkovitost švedskog pristupa SE, usmjerenog na razvijanje osobne odgovornosti za seksualno ponašanje, pokazuje se u trendovima smanjivanja rasta neželjenih adolescentskih trudnoća i spolno prenosivih infekcija od sedamdesetih godina do danas.¹⁵ Polazeći prvenstveno od adolescenata i njihovih potreba, program SE u školama ima za cilj, kroz razjašnjavanje pojmova i otvorenu diskusiju, pomoći mladim ljudima u seksualnom razvoju. Uloga edukatora jest prezentirati različite vrijednosne perspektive i moderirati grupne diskusije, dok je zaključivanje i donošenje odluka zadatak samih adolescenata. Djelotvornost švedske SE počiva, prije svega, na uspješnoj kombinaciji integriranosti u edukacijski sustav, programskog uvažavanja društvene stvarnosti adolescentske seksualnosti, te podrške zdravstvenih institucija i medija (Lennerhed, 1995.; Lindahl & Laack, 1996.; Meredith, 1989.).

---

¹⁵ Tako je, primjerice, pojavljivanje gonoreje u adolescentskoj populaciji smanjeno za 40 posto u samo pet godina (Meredith, 1989.).

Literatura

- *** (1999a). *Welfare Policy and Reproductive Health: Abstinence Unless Married Programs*. Keiser Family Foundation; URL: <http://www.kff.org/content/1999/1508/abstinence.pdf>
- *** (1999b). *Sex Education in the U.S.: Policy and Politics*. Keiser Family Foundation; URL: http://www.kff.org/content/1999/1560/Issue_Update.pdf
- Atwood, L. (1996). Young People, Sex and Sexual Identity, in Pilkington, H. /ed./ *Gender, Generation and Identity*. London and New York: Routledge.
- Barthalow Koch, P. (1999). Sexual Knowledge and Education, in P. Barthalow Koch & Weis, D. /eds./ *Sexuality in America*. New York: Continuum.
- Berne, L. & Huberman B. (1999). *European Approaches to Adolescent Sexual Behavior and Responsibility*. Washington, D.C.: Advocates for Youth.
- Cassel, C. (1983). A Perspective on the Great Sex Education Debate, in Davis, C.(ed.) *Challenges in Sexual Science*. Society for the Scientific Study of Sex.
- Kirkendall, L.A. (1981). Sex Education in the United States: A Historical Perspective, in L. Brown /ed./ *Sex Education in the Eighties*. New York: Plenum.
- Kon, I. S. (2000). Better AIDS Than Sex Education: The Sexual Counter-revolution in Russia. *Paper presented at the 5th Congress of the European Federation of Sexology /"For a Millennium of Sexual Health"/*, Berlin, June 29 - July 2.
- Lennerhed, L. (1995). *Sexuality Education in Schools: The Swedish Debate in a Historical Perspective*. Stockholm: Swedish Association for Sex Education.
- Lindahl, K. & Laack, S. (1996). Sweden Looks Anew at Ways to Reach and Teach its Young People About Sexuality. *SIECUS Report* 24(3): 7-9.
- Mayer, R. (1997). 1996 - 97 Trends in Opposition to Comprehensive Sexuality Education in Public Schools in the United States. *SIECUS Report* 25(6): 20-25.
- Meredith, P. (1989). *Sex Education: Political Issues in Britain and Europe*. London and New York: Routledge.
- McKay, A. (1999). *Sexual Ideology and Schooling: Towards Democratic Sexuality Education*. Albany: State of New York University Press.
- Penland, L.R. (1981). Sex Education in 1900, 1940 and 1980: An Historical Sketch. *The Journal of School Health*, April Issue: 305-309.
- Popova, V. J. (1996). Sexuality Education Moves Forward in Russia. *SIECUS Report* 24(3): 14-15.
- Rury, J. (1992). Passions and Power: Sexuality, Sex Equity, and Education in Historical Perspective, in S. Klein /ed./ *Sex Equity and Sexuality in Education*. Albany: State of New York University Press.
- Schaalma, H. & Kok, G. (1995). The Added Value of a Systematic Approach: Promoting Health Through Education. *Odysey* 1(2): 44-51.
- Schaalma, H., Kok, G., Braeken, D., Schopman, M. & Deven, F. (1991). Sex and AIDS Education for Adolescents. *Tijdschrift voor Seksuologie* 15: 140-149.
- Schaalma, H., Kok, G., Bosker, R.J. et al. (1996). Planned Development and Evaluation of AIDS/STD Education for Secondary School Students in the Netherlands: Short-Term Effects. *Health Education Quarterly* 23(4): 469-487.
- Thomson, R. (1994). Prevention, Promotion and Adolescent Sexuality: The Politics of School Sex Education in England and Wales. *Sexual and Marital Therapy* 9(2): 115-126.